

ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДА УЧИНЧИ ШАХС

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19103720>

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна

ТДЮУ профессори., юридик фанлар доктори

E-mail: feruza.mukhitdinova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1721-0189

КИРИШ

Оила жамиятнинг асосий ижтимоий институти сифатида давлат ва ҳуқуқ тизимида муҳим объект ҳисобланади. У нафақат ижтимоий, балки ҳуқуқий функцияларни ҳам бажаради: болаларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, никоҳдошлар, ота-оналар ва болалар ўртасида мулк ва шахсий муносабатларни тартибга солиш. Шу сабабли оилавий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ҳар бир давлат учун устувор йўналиш ҳисобланади, чунки оиланинг барқарорлиги бутун жамиятнинг ижтимоий барқарорлигига бевосита таъсир қилади.

Анъанавий ҳуқуқий назарияга кўра, оилавий муносабатларнинг асосий субъектлари — никоҳдошлар, ота-оналар ва болалардир. Аммо замонавий ҳуқуқий тизимлар ривожланиши билан мазкур муносабатлардаги субъектлар қатлами кенгайди: баъзи ҳолатларда оилавий низоларни ҳал қилишда ёки бола манфаатларини ҳимоя қилишда судлар, васийлик ва ҳимоя органлари, прокуратура, кредиторлар ва бошқа манфаатдор шахслар иштирок этиши

мумкин. Бу субъектлар оилавий муносабатларнинг тўғридан-тўғри иштирокчилари бўлмасада, улар муносабатларни шакллантириш ва низоларни ҳал қилишда сезиларли таъсир кўрсатади.

Оила жамиятнинг асосий ижтимоий ва ҳуқуқий институти ҳисобланади. У нафақат фарзандлар ва никоҳдошлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади, балки ижтимоий барқарорлик ва авлодлар давомийлигини таъминлайди. Шунинг учун оилавий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ҳар бир давлат учун устувор вазифа ҳисобланади.

Анъанавий ҳуқуқий назарияга кўра, оилавий муносабатларнинг асосий субъектлари — никоҳдошлар ва болалар ҳисобланади. Аммо замонавий жамият ва ҳуқуқий тизимларда учинчи шахсларнинг оилавий муносабатларга таъсири тобора аҳамиятли бўлиб бормоқда. Учунчи шахслар оиланинг ҳуқуқий, ижтимоий ёки маънавий ҳолатига таъсир кўрсатиши мумкин, лекин улар тўғридан-тўғри никоҳдош ёки бола сифатида иштирок этмайдилар.

Халқаро ҳукуқий тажриба шуни кўрсатадики, боланинг манфаатлари барча қарорларда устувор бўлиши лозим. Масалан, 1989 йилги БМТ Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси ва Европа инсон ҳуқуқлари конвенциясининг 8-моддаси давлатнинг оилавий муносабатларга зарур бўлганда аралашини қонуний деб тан олади. Бу ҳолат оиланинг фақат хусусий ҳуқуқий муносабатлардан иборат эмаслигини кўрсатади, балки унда давлат ва ижтимоий институтлар орқали ҳимоя элементлари ҳам мавжудлигини англатади.

Шунингдек, илмий таҳлиллар ва солиштирма-ҳуқуқий тажрибалар кўрсатадики, Германия, Франция, АҚШ ва Японияда судлар, давлат органлари, васийлик ва ижтимоий хизматлар оилавий низоларни ҳал қилишда фаол иштирок этади. Бу эса учинчи шахс институтини замонавий ҳуқуқий тизимда муҳим элемент сифатида ажратиб кўрсатади.

Учинчи шахс иштирокининг назарий асослари

Учинчи шахснинг оилавий муносабатлардаги роли халқаро амалиётда ҳам акс эттирилган. Масалан, 1989 йилги БМТнинг Болалар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясида боланинг манфаатлари барча қарорларда устувор бўлиши лозимлиги белгиланган. Бу давлат органлари ва судларни оилавий низоларни ҳал қилишда фаол иштирок этишини талаб қилади, шу билан

болаларнинг манфаатлари ҳимоя қилинади.

Шу билан бирга, Европа инсон ҳуқуқлари конвенциясининг 8-моддаси оилавий ҳаётнинг дахлсизлигини кафолатлайди, аммо зарурат бўлганда давлатнинг оилавий муносабатларга аралашувини ҳам қонуний деб тан олади. Бу оилавий муносабатларнинг фақат хусусий ҳуқуқ таркибида эмас, балки айрим ҳолатларда давлатнинг фойдаланишига тегишли омилларни ҳам ўз ичига олишига ишора қилади.

Халқаро тажриба таҳлили

Ривожланган давлатларда учинчи шахснинг оилавий муносабатлардаги иштироки қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

1. Бола манфаатларини ҳимоя қилиш. АҚШ ва Японияда ижтимоий ҳимоя хизматлари бола опекаси, яшаш жойини белгилаш ва никоҳдошлар ажрашганда бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишда фаол иштирок этади.

2. Ижтимоий назорат механизмлари. Франция ва Германияда васийлик органлари ота-онанинг мажбуриятларига риоя қилишини назорат қилиш ҳуқуқига эга, шу жумладан тарбия, таълим ва тиббий хизматларни таъминлаш.

3. Медиация ва суддан олдин низоларни ҳал қилиш. Европа мамлакатларида оилавий медиатсия амалиёти қўлланилади, бу учинчи шахсларнинг низоларни судсиз тинч йўл билан ҳал қилишга ёрдам беришини таъминлайди.

4. Ижтимоий хизматларнинг иштироки. Ривожланган давлатларда ижтимоий хизматлар нафақат оилавий низоларни кузатади, балки ёш оилаларга психологик, ижтимоий ва ҳуқуқий кўмак ҳам кўрсатади, оиланинг бузилиш хавфини камайтиради.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Семейный кодексида учинчи шахс институти аниқ белгиланмаган. Шу сабабли қонунчиликда аниқлаштириш керак:

Таклиф:

“Учинчи шахс” – никоҳдошлар ва болалардан ташқари, оилавий муносабатларга таъсир кўрсатувчи ҳар қандай шахс ёки орган, шу жумладан оила аъзолари, давлат органлари, ижтимоий ва психологик хизматлар, медиаторлар.

Учинчи шахснинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари аниқ белгиланиши, шунингдек ноқонуний аралашув учун жавобгарлик белгиланиши лозим.

Шахсий муносабатлар асосида

Учинчи шахс – никоҳдошлар ва болалардан ташқари, оила ҳаётига таъсир кўрсатувчи ҳар қандай шахс. Бу қаторга қуйидагилар киради:

1. Оила аъзолари:

• Ўғай ота ва ўғай она (яъни фарзандни тарбиялаётган, лекин биологик никоҳдош бўлмаган шахслар)

• Сингил, ака-ука, қайнона, қайнота

• Кузатиш ва маслаҳат бериш билан оилавий қарорларга таъсир этса

2. Жамоат ва маҳаллий муҳит аъзолари:

• Қўшнилар, дўстлар – агар оилавий низоларга аралашса ва масалани қийинлаштирса

3. Давлат ва ижтимоий органлар:

• Васийлик ва ҳимоя органлари, ижтимоий хизматлар

• Суд ва прокуратура – бола ва оила манфаатларини ҳимоя қилишда

4. Медиация ва психологлар:

• Суддан олдин ёки суд жараёнида оилавий низоларни тинч йўл билан ҳал қилишда иштирок этувчи шахслар

2. Қонунчилик ва ҳуқуқий жиҳат

• Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ўғай ота, она, сингил, қўшни ва бошқа шахсларнинг оилавий муносабатларга таъсири аниқ қонунчиликда белгиланмаган.

• Шу сабабли, учинчи шахс институти Семейный кодексида қуйидагича аниқлаштирилиши керак:

“Учинчи шахс – никоҳдошлар ва болалардан ташқари, оила ҳаётига таъсир кўрсатувчи шахс ёки орган, шу жумладан оила аъзолари (ўғай ота, она, сингил, ака-ука, қайнона ва қайнота), қўшни ва дўстлар, давлат органлари, ижтимоий ва психологик хизматлар, медиаторлар. Учинчи шахс оила ҳаётига ноқонуний аралашуви учун ҳуқуқий жавобгарликка тортилиши мумкин.”

Ўзбекистондаги ҳуқуқий муаммолар

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда оилавий муносабатларда учинчи шахс

институти аниқ белгиланмаган, бу қатор муаммоларни келтириб чиқаради:

- учинчи шахснинг ёш оила ишларига ноқонуний аралашуви учун жавобгарлик белгиланмаган;

- бегона шахслар аралашуви сабабли ажрашишлар сони ортиб бормоқда;

- васийлик органлари ва ижтимоий хизматларнинг суддан олдин низоларни ҳал қилишда иштирокини ҳуқуқий тартибга солиш етарли эмас;

- учинчи шахснинг аралашуви оилавий низоларни олдини олиш механизмлари йўқ.

Қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар

1. Оила кодексига учинчи шахс институтини киритиш. Учинчи шахс сифатида кимлар иштирок этиши мумкинлигини аниқ белгилаш: васийлик ва ҳимоя органлари, давлат ва маҳаллий хизматлар, медиаторлар, ижтимоий ва психологик хизматлар.

2. Васийлик ва ҳимоя органларининг салоҳиятларини кенгайтириш лозим. Болалар ва оилалар манфаатларига таҳдид юзага келганда аралашуш ҳуқуқини қонунийлаштириш, тарбия, таълим ва соғлиқни назорат қилишда ро.

3. Медиация институтини ривожлантириш. Низолар пайдо

бўлганида суддан олдин оилавий медиацияни мажбурий қилиш, ажрашишларнинг олдини олиш.

4. Учинчи шахснинг жавобгарлигини кучайтириш. Оиланинг ҳуқуқини бузган, ноқонуний аралашувга йўл қўйган шахс учун ҳуқуқий жавобгарликни белгиланиши.

5. Ижтимоий хизматлар родини ошириш. Ёш оилаларни психологик ва ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш, оилавий низоларнинг олдини олиш.

Хулоса

Учинчи шахс институти оилавий муносабатларда замонавий ҳуқуқ тизимининг муҳим элементи ҳисобланади. Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, судлар, давлат органлари ва ижтимоий хизматларнинг фаол иштироки бола манфаатларини ҳимоя қилиш ва оиланинг барқарорлигини таъминлайди.

Ўзбекистонда ҳам Семейный кодексда учинчи шахс институтини норматив равишда белгилаш, васийлик органлари салоҳиятларини кенгайтириш ва медиатсия институтини ривожлантириш муҳимдир. Бу ёш оилаларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминлайди, ажрашишларни камайтиради ва оилани ижтимоий барқарор институт сифатида ривожлантиришга ёрдам беради.